

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ

«Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ» КЕАҚ

**Студенттер мен жас ғалымдардың
«GYLYM JÁNE BILIM - 2025»
XIX Халықаралық ғылыми конференциясының
БАЯНДАМАЛАР ЖИНАҒЫ**

**СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ
XX Международной научной конференции
студентов и молодых ученых
«GYLYM JÁNE BILIM - 2025»**

**PROCEEDINGS
of the XX International Scientific Conference
for students and young scholars
«GYLYM JÁNE BILIM - 2025»**

**2025
Астана**

УДК 001(06)
ББК 72я631
F96

**«GYLYM JÁNE BILIM – 2025» студенттер мен жас ғалымдардың
XX Халықаралық ғылыми конференциясы = XX Международная
научная конференция студентов и молодых ученых «GYLYM JÁNE
BILIM – 2025» = The XX International Scientific Conference for
students and young scholars «GYLYM JÁNE BILIM – 2025». – Астана:
– 3813 б. - қазақша, орысша, ағылшынша.**

ISBN 978-601-08-5373-7

**Жинаққа студенттердің, магистранттардың, докторанттардың және жас
ғалымдардың жаратылыстану-техникалық және гуманитарлық ғылымдардың өзекті
мәселелері бойынша баяндамалары енгізілген.**

**The proceedings are the papers of students, undergraduates, doctoral students and young
researchers on topical issues of natural and technical sciences and humanities. В сборник
вошли доклады студентов, магистрантов, докторантов и молодых ученых по
актуальным вопросам естественно-технических и гуманитарных наук.**

УДК 001(06)
ББК 72я431
F96

ISBN 978-601-08-5373-7

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия
ұлттық университеті, 2025

		мұсылмандары және Екінші дүниежүзілік соғыс	
1260.	Новикова А. Г.	«Боевая деятельность партизан-казахстанцев Освейской партизанской бригады им. М.В. Фрунзе Витебской области БССР (1942-1944 гг.)»	5398
1261.	Тұрғынбай Е. М.	Тектінің тұяғы (майдангер Әлім Алмат хақында)	5401
1262.	Тайтолеуов А. Б.	Герой Советского Союза из Семипалатинской области	5405
1263.	Шуберт А. А.	Боевой путь Кучеренко Николая Петровича: от Акмолинска до Тулы	5408

**СЕКЦИЯ 9
ЖУРНАЛИСТИКА ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК ҒЫЛЫМДАР
ЖУРНАЛИСТИКА И СОЦИАЛЬНЫЕ НАУКИ**

**9.1- секция
ПОСТСЕКУЛЯРЛЫҚ ӘЛЕМДЕГІ ДІН: ЖАҢА МҮМКІНДІКТЕР,
ШЕКАРАЛАР ЖӘНЕ СЫН-ҚАТЕРЛЕР
РЕЛИГИЯ В ПОСТСЕКУЛЯРНОМ ОБЩЕСТВЕ: ВЫЗОВЫ, ГРАНИЦЫ,
НОВЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ**

1264.	Абайқызы Ақтоты	Эрих Фроммның дін психологиясы	5560
1265.	Алибек Алия Бауыржанқызы	Қазақстанның әлеуметтік желілеріндегі психологиялық және рухани емшіліктің қалыптасуы	5564
1266.	Албагачиева Луиза Багаудиновна	Неоязычество в современном обществе: формы, виды возрождения	5568
1267.	Аманжолов Ансар Жанатулы	Проявление образа иисуса христа в маркетинге и интернет-юморе (мем-культуре)	5572
1268.	Әкімбай Айымжан Құдайбергенқызы	Діни ритуалдардың қоғамдағы рөлі	5576
1269.	Бейсенбай Райхан Жарқынбекқызы	Қазақстандағы мұсылман қыздары: қоғамдық пікір және құқықтық мәртебе	5579
1270.	Бидолда Жайқал Болатбекқызы	Оңалту және дерадикализация жұмыстарының халықаралық тәжірибелеріне шолу	5583
1271.	Демесінов Асылжан Алдамбергенұлы	Сенуші адамдарға психологиялық кеңес берудің ерекшеліктері	5588
1272.	Жубанышева Ардақ Талғатқызы	Жеке тұлғаның радикалдану процесін анықтау критерийлері	5593

1273.	Жусупов Санжар Муратулы	Религиозные онлайн-проповеди и психология убеждения: основные методы воздействия	5596
1274.	Ибадуллаева Ақниет Абдуалиқызы	Қасиетті құпиялардың теологиялық психологиялық аспектілері	5599
1275.	Ізбасқан Айдана Арапбайқызы	Діни бірегейлік және жаһандану	5603
1276.	Иманханов Азамат Иманханұлы	Исследование взаимосвязи религиозности и свойств темперамента личности: на основе методики пятифакторного анализа	5607
1277.	Қаржауова Майра Бауыржанқызы	Радикалды діни ағымдардың теориялық-әдіснамалық негіздері	5612
1278.	Орынтай Ади Оразбайұлы	Аспекты деструктивных культов в компьютерной игре «Cult of the lamb»	5616
1279.	Рамазан Інжу Болатқызы	Ислам шариғатындағы тұлға концепциясы: құран негіздері мен ғылыми тұжырымдар	5620
1280.	Самен Көркем Болатқызы	Цифрлық дәуірдегі діни құндылықтардың трансформациясы	5624
1281.	Шайзада Ақерке Асхатқызы	Гендерлік зерттеулердің дінтану саласындағы рөлі: қазақ қоғамындағы руханилықтың трансформациясы	5629

9.2 - секция

ҚОҒАМ ЖӘНЕ МӘДЕНИЕТ: ФИЛОСОФИЯЛЫҚ ЖӘНЕ МӘДЕНИЕТТАНУЛЫҚ ТАЛДАУ ОБЩЕСТВО И КУЛЬТУРА: ФИЛОСОФСКИЙ И КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

1282.	Абдиканова Дарина Куанышевна	Симулякр как продуктивная сила: Делёзовская критика платонизма	5632
1283.	Абитай Бейбарыс Рахымжанұлы	XX ғасырдағы қазақ ойшылдарының рухани жаңғыру мен еркіндікке қатысты философиялық ұстанымдары	5635
1284.	Алимхан Айбота Маратқызы Нукешова Диана Талгатқызы	Балаларға арналған философия:цифрландырылған заманда	5640
1285.	Атымтай Даяна Нурланқызы	Гётенің поэзиясындағы сопылық мотивтер: исламдық мистиканың батыс ойына ықпалы	5645

1286.	Байгулина Амина Акановна	Қазақ ғылымы: Қ.Сәтпаев пен Е.Бөкетов	5649
1287.	Бекботаев Сырлыбек Қуатбекұлы	«Қара жер»: таңба мен қазба жад	5653
1288.	Жақсылық Ботағоз Жарылқасынқызы	Мұзарап Жүсіпұлының күйшілік өнері және қазақ мәдениетіндегі орны	5658
1289.	Жанатқызы Ұлпан	Стоицизмнің қазіргі заманғы адамға пайдасы бар ма?!	5561
1290.	Жаркенов Ұлан Берікұлы	Қазақ философиясындағы мақал-мәтелдің орны	5664
1291.	Жолдасбаева Ақнұр Райымдекқызы	Конфуцийшілдіктегі адам, қоғам және табиғат арасындағы қарым-қатынастарды үйлестіру мәселесі туралы	5667
1292.	Зулхарова Асел	Өнер философиясындағы рухани ізденістер	5670
1293.	Калиева Айя Айбекқызы	«Страх» в философии Сёрена Кьеркегора	5673
1294.	Каменов Бекзат Расулович	Қазақ дүниетанымына тәңіріліктен енген түсініктер	5677
1295.	Капаева Аида	Қазақстандағы театр өнері дамуының кейбір тенденциялары	5681
1296.	Капсеметова Назира Канатовна	Қазақ философиясындағы адам және рухани құндылықтар	5684
1297.	Керімбай Әлихан Санжарұлы	Қоғам және философия: философиялық идеялардың қоғам дамуына ықпалы	5687
1298.	Кунтупова Аяулым Маратқызы	Қоғам және мәдениет: қазіргі қоғамның жастардың рухани құндылығымен байланысты кейбір мәселелеріне философиялық және мәдени талдау	5690
1299.	Қали Тоғжан Қахарманқызы	Эстраданың бұқаралық мәдениеттің феномені ретінде қоғамға әсері	5694
1300.	Қанапина Арайлым Жанғалықызы	Мәшһүр Жүсіп Көпейұлының рухани мұрасы	5697
1301.	Құрас Бақытгүл Қанатқызы	Сұлулық ұғымының тарихи эволюциясы	5699
1302.	Рахимғалиева Айзат Ерболатқызы	Жасанды интеллект және мораль	5702
1303.	Серік Айгерім Азаматқызы	Шәкәрімнің адамның өмірлік бағдарларының мәні туралы экзистенциалды ой толғауы	5705
1304.	Тілеуғабыл Назерке Ерболатқызы	Жоғары білім саласындағы экзистенциалдық дағдарыстарды еңсерудегі философияның ықпалы	5709
1305.	Шәді Қарақат Қайратқызы	Суфизмдегі әйелдер тарихы: раба аль-адавияның мұрасы және оның ізбасарлары	5714

9.3 – секция

ЗАМАНАУИ ҚОҒАМ: ӘЛЕУМЕТТАНУЛЫҚ ТАЛДАУ СОВРЕМЕННОЕ ОБЩЕСТВО: СОЦИОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

1306.	Мамежан Гүлназ Асылзадақызы	Теоретико - методологические основы исследования бренда в семейном бизнесе	5718
1307.	Серікбай Дархан Шымкентбайұлы	Оңтүстік Қазақстан имиджі: тарихи, мәдени және экономикалық аспектілер	5721
1308.	Дүйсенбек Алмаз Асқарұлы Өмірзақ Ақнұр Бауыржанқызы	Әлеуметтік желілердің ойлау қабілеті мен сөйлеу тіліне әсері	5725
1309.	Орынбаева Аруна Маратовна	Диффузия западной культуры в молодежную среду	5730
1310.	Меделханқызы Ақзада	Донорлық әлеуметтік құбылысы: даму шарттары және факторлары	5734
1311.	Мазненко Валерия Максимовна	Отношение современной молодёжи к эзотерическим практикам	5736
1312.	Кукешева Алтынай Ермекбаевна	Восприятие обучающимися онлайн обучения (по результатам онлайн опроса)	5741
1313.	Кожаметова Аружан Азаматовна	Финансовая грамотность студентов Казахстана	5744
1314.	Казиханова Зура Ерлановна	Социальные ценности современной казахстанской молодежи	5748
1315.	Уразбаева Асия Аманжолқызы	Социальная проблема как поле конфликта: кейс закона о семейном насилии в РК	5752
1316.	Төребек Нұргүл Маратқызы	Әлеуметтік желілердің қазіргі қоғамдағы студент жастардың бірегейлігін қалыптастыруға әсері	5756
1317.	Раушанбекова Майра Талгатқызы	Жоғары білімді мамандардың эмиграциясы: қазақстандағы «ми ағыны» және оның әлеуметтік салдары	5760
1318.	Нұртай Гүлсайран	Қазақ тілінің цифрлық кеңістіктегі орны: әлеуметтанулық сауалнама нәтижелері	5764
1319.	Лесов Наурызбек Әспенұлы	Мектеп жасына дейінгі балаға арналған қазақстандық медиакеңістік: әлеуметтанулық зерттеу нәтижелері	5768
1320.	Көміртай Аружан Ержанқызы	Отбасын жоспарлау контекстіндегі әйелдердің әлеуметтік бірегейлігі: репродуктивті тәжірибенің әйелдің қоғамдағы рөліне ықпалы	5772

1321.	Кенжетай Шолпан Үсенқызы	Халықаралық фриланс тәжірибесі: тенденциялар және онлайн мамандықтар	5776
1322.	Галымжанова Аружан Бауржанқызы	Қазақстандағы паралимпиадалық спортты дамытудың әлеуметтік детерминанттары	5779
1323.	Карим Аулиехан Казбекулы	Религиозная идентичность и цифровая модернизация: институциональные аспекты	5782
1324.	Алиев Марат Мухтарович	Memory studies как исследовательская парадигма в изучении памяти и мнемонических конфликтов	5785
1325.	Балықбаева Ардақ Шәкірқызы	ҚР моно қалаларының демографиялық даму болжамы	5788
1326.	Өтеғали Дулат Болатұлы	Платформалық жұмыспен қамтудың әлеуметтанулық мәселелері	5792
1327.	Иманқұл Ақнұр Бексұлтанқызы	Отбасы-неке қарым-қатынастарына жаңа ұстаным: білім деңгейіндегі және отбасындағы міндеттерді бөлудегі гендерлік теңсіздік призмасында талдау	5795
1328.	Душманов Даниэль Тулегенович	Цифровые сообщества и женщины- тестировщики: гендер и идентичность	5798
1329.	Дінмұхаммед Дильназ	Репродуктивті мінез-құлық: саяси және мәдени конструкциясы	5802
1330.	Акатаев Азамат Абылович	Пространственная статистика в прогнозировании электорального поведения населения на основе данных GPS	5806

9.4 – СЕКЦИЯ

XXI ҒАСЫРДАҒЫ ЖАСТАР ЖӘНЕ ПСИХОЛОГИЯ ҒЫЛЫМЫ МОЛОДЕЖЬ И ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ НАУКА В XXI ВЕКЕ

1331.	Адильхан Адина Нұртайқызы Алдашева Амира Маратовна	Роль скуки в личностном росте: как скуку можно перенаправить от аддикций к самоактуализации	5809
1332.	Аланбаев Алан Болатұлы Жантемирова Аяулым Еркиновна	Мультитаскинг в цифровой среде: информационная перегрузка и когнитивное истощение	5814
1333.	Болатбекқызы Төреқыз	К-поп жанкүйерлерінің психологиясы: әлемдік феноменнің жастар санасына әсері	5816
1334.	Дуйсембаева Сабина Жаслановна	Телефон қолдану уақыты мен стресс деңгейінің өзара байланысы	5819
1335.	Егимбаева Айнагуль Сериккалиевна	Исследование особенностей совладающего поведения родителей имеющих детей с особыми образовательными потребностями	5822
1336.	Ертуқешова Гулия	Психологиялық әл-ауқат ұғымының мәні	5828
1337.	Жақсығұлова Зухра	Білім алушылардың аутоагрессивті	5832

	Бірлікқызы	мінез-құлқын зерттеудің теориялық - әдіснамалық негіздері	
1338.	Жоламан Диана Болатқызы Қадырыса Айшабибі Рахметқызы	Жеткіншектерде кездесетін агрессивті мінез-құлық пен қатыгездіктің психологиялық себептері	5836
1339.	Каримова Еркежан Сайлауқызы	Социально- психологическая адаптация молодежи – выпускников из детских учреждений	5840
1340.	Кунаков Ануар Серикович	Молодые мигранты: травма, разлука и психологическое здоровье	5843
1341.	Қожахметова Динара Тлеужанқызы	Тәуелділікті емдеудің 12 қадамдық оңалту бағдарламасы	5848
1342.	Қонысбай Фатима Ерболқызы	Когнитивті психология және тіл	5853
1343.	Абилбеков Акниет Нурболатович	Кванттық психология: сананың кванттық механика тұрғысынан зерттелуі	5857
1344.	Серікқызы Мөлдір Туякова Улбосын Жүсіповна	Білім беру жүйесінде сараптамалық қызметті жүзеге асыру	5861
1345.	Шакеева Алима Бериковна	Мектеп жасына дейінгі балалардың эмоционалды саласына әлеуметтік медиа ықпалы	5863
1346.	Масуадин Мөлдір	Психология мамандығында оқитын және басқа мамандықтағы студенттердің инфантильділік деңгейін зерттеу	5866
1347.	Мұқашева Ардагүл Болатбекқызы	Цифрлық дәуірдегі психологиялық сауаттылық және оның студенттердің эмоционалды тұрақтылығын дамытуға әсері	5870
1348.	Мырзақасым Айзада Есілбекқызы	Жеткіншектердегі суицидтік мінез-құлықтың алдын алу бойынша шетелдік тәжірибелерге шолу	5873
1349.	Нусупкүл Әнел Куатбекқызы	Жеткіншектердегі мазасыздықтың ерекшеліктері	5876
1350.	Нұршабек Панар Азаматқызы	«Ер Төстіктегі» архетиптік кейіпкерлер: юнгтың теориясы тұрғысынан талдау	5879
1351.	Рустамханова Тахмина Сухрабовна	Болашақ психологтардың оқу іс-әрекетіндегі үлгерімі мен эмоционалды интеллект арасындағы байланыс	5884
1352.	Сарина Амина Саидовна	Тіл және нейропсихология	5887
1353.	Шайманов Даулет Ерганатович	Связь между личностными характеристиками и приверженностью в религии ислам	5892
1354.	Секербаева Зарина Тимуровна	Психологические аспекты отношения и вовлеченности казахстанской молодежи в видеоигры	5896
1355.	Смагулова Нұрай Ануарқызы	Перфекционизмнің аутоиммунды аурулармен байланысы	5901
1356.	Тигран Ислана	«How childhood trauma affects us as	5904

		adults»	
1357.	Сулейменова Гульжазира Тажмагамбетовна Абдракышова Акерке Оралбаевна	Аутистік спектрдің бұзылыстары бар балаларды психологиялық қолдау	5908
1358.	Тасжурекова Нурсая Ерлановна	Эмоционалдық күйдің шығармашылыққа әсері	5912
1359.	Боранбаева Жансая	«Отбасы» ұғымының ғылыми әдебиеттерде зерттелуі	5914
1360.	Юсупова Гузель Сериковна	Применение медитации в психотерапевтической практике психологов и психосоматологов	5918
1361.	Керимкулова Жансая	Влияние детско-родительских отношений на расстройство пищевого поведения	5923
1362.	Сулейменова Гульжазира Тажмагамбетовна Абияким Ақбота Ақылбайқызы	Аутистік спектрдің бұзылыстары бар балаларды тәрбиелеп отырған ата-аналарды психологиялық сүйемелдеу	5926
1363.	Тухашев Муслим Яхьяевич	Взаимосвязь уровня самодисциплины и удовлетворённости жизнью у студентов	5930
1364.	Ахмет Бота Базарбайқызы	Жасөспірім және өмірдің мәні	5935
1365.	Жолдықараева Алтынай Қанатқызы	Отбасылық тәрбие стилінің жеткіншектердің өз-өзіне сенімді болуына ықпалы	5938

9.5-секция. Заманауи әлеуметтік саясат пен әлеуметтік жұмыс
Современная социальная политика и социальная работа

1366.	Имангалиева Жанель Сержановна	Вызовы и проблемы в работе социальных работников во время чрезвычайных ситуаций	5942
1367.	Седунова Кристина Владимировна	Социально-психологическая адаптация выпускников детских домов	5945
1368.	Михайлова Дарья Анатольевна	Образ профессии «социальная работа» в средствах массовой информации Республики Казахстан	5949
1369.	Жусупова Дильназ Дулатовна	Мотивация профессиональной деятельности и уровень притязаний будущих социальных работников	5953
1370.	Аманкельды Чингиз Аскарұлы	Профессиональная пригодность и приспособляемость к профессии «Социальная работа»	5955
1371.	Сейтжанов Сабыржан Жарылкаганович	Перспективы, риски и возможности миграции в условиях города (на примере г.Астана)	5958

1372.	Аубакирова Аягоз Каиртаевна Адилбекова Толкын Алиевна	Социальная работа и цели устойчивого развития: литературный обзор	5961
1373.	Абдрахманова Сыргагул	Права на образование детей с нарушением слуха в Казахстане	5966
1374.	Болатова Ұлжан Мырзағалиқызы	Қазақстандағы ақпараттық қауіпсіздік және медиасауаттылық; БАҚ рөлі мен әлеуметтік саясат механизмдері	5970
1375.	Семенова Юлия Евгеньевна	Роль социальных работников в профилактике суицидального риска в медиа пространстве	5973
1376.	Сейтхан Гүлзат Жаңабайқызы	Әлеуметтік жұмыскер медициналық-санитариялық алғашқы көмек ұйымындағы мультидисциплинарлы топтың негізгі қатысушысы	5976
1377.	Саңғылбаева Ботагөз Ермекқызы	Жаңа туылған нәрестелерден бас тартқан әйелдердің мотивациясы мен әлеуметтік жағдайлары: перзентханадағы кейстерді талдау	5980
1378.	Дуйсенбаева Толқын Нурдиллақызы	Әлеуметтік жұмыстың тәжірибесінде арт-терапияны қолдану мүмкіндіктері	5985
1379.	Нұранова Данагүл Жандарбекқызы	Жетім балалармен және ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалармен жұмыс істеудегі кейс-менеджмент	5988
1380.	Олжабай Аружан Қалдыбекқызы	Спорт мүгедектігі бар адамдардың өмірлік сценарийін өзгерту факторы ретінде	5992
1381.	Бейбітова Ләззат Арманқызы	Әлеуметтік қызметкерлердің қазақстандағы инклюзивті туризмді дамытудағы рөлі	5996
1382.	Сегізбаева Жанерке Маханбетқызы	Девиантты-мінез құлықты жасөспірімдермен әлеуметтік жұмыс	5999
1383.	Шекербек Айжан Сәбитқызы	Ядролық сынақтардан зардап шеккендерді әлеуметтік қорғау	6002
1384.	Алибекова Жанат Асылбекқызы	Көру қабілеті бұзылған балаларға әлеуметтік қолдау көрсету	6008
1385.	Аманбай Еркежан Әлібекқызы	Әлеуметтік жетімдікті еңсерудегі қабылдаушы ата-аналар мектебінің үлесі	6011

1386.	Ибрагим Аяулым Ерболқызы	Егде жастағы адамдарға күтім жасаудың кешенді тәсілі	6014
1387.	Ерғалиева Аяулым Ғалымжанқызы	Еріктілік – әлеуметтік жұмыстың ажырамас бөлігі	6017
1388.	Қыстаубай Карима Қуанышбекқызы	Адаптация студентов первого курса к обучению в вузе	6024
1389.	Исаева Мерей Сеилбековна	Социальное предпринимательство: от бизнеса к общественной трансформации на пути к устойчивому будущему	6029

9.6-секция

ЦИФРЛЫҚ ЖУРНАЛИСТИКА ЖӘНЕ ҚОҒАММЕН БАЙЛАНЫС: ҚАЗІРГІ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ МЕН БІЛІМ БЕРУ АСПЕКТІЛЕРІ ЦИФРОВАЯ ЖУРНАЛИСТИКА И СВЯЗИ С ОБЩЕСТВЕННОСТЬЮ: СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ И ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ

1390.	Талапқанұлы Ераман	Спорт журналистерін даярлау: 2019–2024 жылдардағы медиа-зерттеулер және халықаралық тәжірибе	6033
1391.	Кайрат М. К.	Эволюция социальной рекламы в Казахстане: от плакатов к digital-форматам	6038
1392.	Орынбасар С.А.	Жасанды интеллект заманындағы digital - коммуникациялар	6042
1393.	Мурзағалиева А.Е.	Сегментация аудитории с помощью искусственного интеллекта	6048
1394.	Мағзұмова Ж. Н.	PR саласындағы жасанды интеллект	6053
1395.	Салимжан Д.Ж.	Кризисный digitalpr: как справиться с негативом в интернете	6057
1396.	Тұяқбай Ақнұр Айболқызы	PR-дың қазақ поэзиясының дамуына ықпалы	6062
1397.	Алиева А. Д. Рустемова М. М.	Жасанды интеллект және PR-дағы цифрлық технологиялар	6066
1398.	Дауитхан Көгершин	Әйел спортшыларына қатысты медиа репрезентациялар: гендерлік аспект	6069
1399.	Ерланова Еркежан Ерлановна	Tiktok және Instagram платформаларындағы спорттық контенттің ықпалы	6072

1400.	Иүсіп Нәрсә	Спорт журналисінің бейнесі: кәсіби дағдылар мен жаңа талаптар	6074
1401.	Кабылбекова Аяна Канатовна	Қазақ киносының имиджін қалыптастырудағы PR-дың рөлі	6076
1402.	Құдайберген Аяулым Мирханқызы	Қазақ театрын жандырудың PR стратегиялары: жаңа медиа құралдарының рөлі	6079
1403.	Құрманжан Айгер	Халықаралық спорт жарыстары және қазақтілді бақ-тың қатысуы	6081
1404.	Отынбай Аружан Абайқызы Куанышева Диамара Куанышевна	Спорттық шараларды әлемдік деңгейде ұйымдастырудағы PR-дың рөлі	6085
1405.	Халым Күзеухан	Әлеуметтік желілердегі спорт журналистикасы: артықшылықтары мен кемшіліктері	6090
1406.	Хуандаг Алемнур	Футбол матчтарының репортажы: журналистік шеберлік пен этика	6092

9.7-секция

Журналистиканың дамуы: дәстүр мен трансформация Развитие журналистики: традиции и трансформация

1407.	Тургазыева Дильназ Медетовна	Қазақстан телеарналарындағы сараптамалық бағдарламалардың жаһандық кезеңдегі даму тенденциясы	6097
1408.	Амантай Жұлдыз Ағыбайқызы	Әйел журналистердің қоғамдық-саяси қызметі: отандық және шетелдік тәжірибе	6101
1409.	Kussainova Adel	Comparison of crime programs on tv different countries	6104
1410.	Озенбаева Назым Тукибаевна	Журналистика путешествий: история возникновения и этапы становления	6107
1411.	Қабдрашев Біржан Жарқынұлы	Қарулы қақтығыс аймағындағы журналистің рөлі мен қауіпсіздігі: Ресей мен Украина жанжалы негізінде	6111
1412.	Akimbekova Dilyara	Practice – oriented approaches in teaching journalism: experience of universities in Poland and Kazakhstan	6114
1413.	Elubay Guldana	Interactive teaching methods in training future journalists: practices from Poland and Kazakhstan	6116

1414.	Ғаббас Г.Е.	Сұхбат алудың ерекшеліктері (Youtube әлеуметтік желісінің мысалы бойынша)	6120
1415.	Мулькаман Назерке	«Threads» жаңа әлеуметтік желісінде отандық және шетелдік бақ-тың белсенділігі: салыстырмалы контент-талдау	6125
1416.	Серикова К.Т.	Қазақстан мен Ресей байланысы: ақпараттық кеңістіктегі ықпалдастықты арттырудағы өзекті мәселелер	6128
1417.	Шанжархан Зейін Әмірханұлы	Интернет журналистика негіздері: трендтер, аудитория, платформалар	6133
1418.	Сәдуақас Шаттық Серікқалиқызы	Әлеуметтік медиадағы Edutainment Қазақстандағы танымдық контент жасаудың жаңа моделі	6137
1419.	Жамботырова Айнеля Ербулатовна	Цифрлық дәуірдегі жаңалық тарату: дәстүрлі телевизияның бәсекеге бейімделуі	6142
1420.	Жұмағали К.С.	«Хабар» телеарнасында ақпараттық саясатты көрсету ерекшеліктері мен проблемалары (2015–2024 жылдар бойынша)	6147
1421.	Асилбек Жансая Турсунқызы	Журналистер мен алгоритмдер: жасанды интеллектің редакциялық процестер мен аудиторияның сеніміне әсері	6149
1422.	Сұлтан Ажар	Имидж және бедел: жеке тұлғаларға арналған имидж қалыптастыру стратегиялары	6151
1423.	Бекен Алем Куатұлы	Жасанды интеллект және big data технологияларының цифрлық журналистикадағы рөлі	6154
1424.	Ахметова Дильназ	Қазіргі медиадағы трансформация	6156
1425.	Жарбосинова Акмарал Наурызбайқызы	Әлеуметтік медиаданың жаңа механизмдері, алгоритмдік сүзгілердің қоғамдық пікірге ықпалы	6159
1426.	Кенжеқара Әспет	Цифрлық медиадағы отандық pr және жарнама	6162

1427.	Алтай Іңкәр	Медиадағы манипуляция және оның қоғамға әсері	6164
1428.	Молдахметова Камила Қалдыбекқызы	Желтоқсан көтерілісінің тарихи маңызы мен саяси бағасы	6168
1429.	Бошанова Әсел Ербуланқызы	БАҚ-тағы медиа-инновациялардың дамуы	6169
1430.	Ментай Аяжан	Қазіргі журналистика: дәстүр сабақтастығы және трансформация жолдары	6173
1431.	Берік Д.Б.	Қазіргі тележурналистикадағы қазақ тілінің тілдік нормалары: жаңалықтарда қолданылу мәселелері	6176
1432.	Кеңшілікова Еркеназ Ғабитқызы	Журналистиканың дамуы: дәстүр мен трансформация	6181
1433.	Дәлкенқызы Перизат	Цифрлық трансформация және дәстүрлі БАҚ: қазақстандық медианың жаңа бағыты	6182
1434.	Манафья Шұғыла Бақытқызы	Салааралық журналистиканың даму үрдістері мен трансформациясы	6185
1435.	Байұзақ Ұлданай	Отандық мультфильмдердің тәрбиелік аспектілері	6189
1436.	Толкынбекова Дильназ	Киноаударма теориясы мен оның түрлері	6193
1437.	Ералханқызы Би-Фатима	Израиль-Палестина қақтығысы жағдайындағы бұқаралық ақпарат құралдарының қызметі	6194
1438.	Dildabek Gaini Ibragimova Akbota	Youtube as a second screen: the digital adaptation of kazakhstan tv channels	6198
1439.	Қожатай Аяжан	Сот журналистикасы: отандық және шетелдік тәжірибе	6202
1440.	Құрманалы Дариға Дәулетқызы	Цифрлы медиа мен дезинформацияның қоғамдық санаға әсері	6204
1441.	Марданманова Әмина	Телеертегілердің бала тәрбиесіне ықпалы	6208
1442.	Арғын Томирис Дамирқызы	Этикалық мәселелер және журналистиканың жауапкершілігі	6210

1443.	Одылова Мафтуна	Влияние цифровизации на распространение феминистского дискурса: социальные сети и онлайн-платформы	6214
1444.	Шардарбек Аружан	Фактчек жасау және оның маңызы	6219
1445.	Kussainova Adel	Image of journalists and tv hosts covering criminal topics on television	6223
1446.	Серікова Құралай	Қазақстан мен Ресей ынтымақтастығы: БАҚ перспективасына көзқарас	6229

9.8-секция

МЕДИА ЖӘНЕ БАСПА ИНДУСТРИЯСЫ: ЖАҢАНДЫҚ ТРЕНДТЕР МЕН ҰЛТТЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕР

МЕДИА И ИЗДАТЕЛЬСКАЯ ИНДУСТРИЯ: ГЛОБАЛЬНЫЕ ТРЕНДЫ И НАЦИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ

1447.	Сансызбаев Н.Д.	Цифрлық дәуірдегі баспа: кітап шығару, оқу мәдениетін қалыптастырудағы мәселелер	6232
1448.	Сугурова Салтанат Базарбаевна	Қазақстандағы ауыл шаруашылығындағы суды үнемдеудің БАҚ-тағы көрінісі	6234
1449.	Narzullayeva Mukhayyo Iftikhor qizi Allambergenova Perkhan Kudaybergenovna	Theory and practice in journalism education	6237
1450.	Джумахметов Жігер Мейрамбекұлы	Дизайн трендтерінің эволюциясы және олардың жарнама стратегияларына ықпалы	6240
1451.	Нұрайлым Байзакеш	Қазақтілді балалар басылымдары: қалыптасу тарихы мен даму болашағы	6243
1452.	Қуанышқызы Ақниет	Медиадағы тактильді дизайн: жаңа тіл	6246
1453.	Келесова Жұлдыз Бақытжановна	О некоторых тенденциях в книгоиздании переводной Зарубежной литературы на казахском языке	6248
1454.	Маличкина Елизавета Андреевна	Перспективы цифрового книгоиздания в Казахстане	6251
1455.	Бекен Ильяс Ерғалыұлы	Верстка и дизайн важный фактор привлечения аудитории к печатным изданиям	6253

1456.	Шарапиева Рысалды	Интерактивті баспа өнімдері: заманауи білім мен медианың жаңа белесі	6257
1457.	Нургалиев Мади Еркатович	Использование ритма и звуковых эффектов	6260
1458.	Мұхитқызы Диана	Қазақ кітабының эволюциясы: көне қазақ кітаптарындағы иллюстрация (каллиграфия) өнері	6264
1459.	Амангелдина Данажан	Эпистолярлық мәтіндердің ғылымдағы орны	6269
1460.	Бейсенбай Диана	«Мазмұндама» баспасының заманауи жобалары	6272
1461.	Талғатқызы Адина	«Steppe and world» баспасының аударма кітап шығарудағы іс-тәжірибесі	6275
1462.	Тулегенова Аяулым	Шетел классиктерін қазақ тіліне аудару: мәдениетаралық диалог және әдебиеттегі аударма мәселелері	6278
1463.	Какен Мейірім	Ауғанстандағы билік ауысуы және оның халықаралық медиадағы көрінісі	6281
1464.	Жанатова Асем	Қазақ әндерінің әлеуметтік медиада насихатталуы	6286
1465.	Гантумур Армангүл	«Гейткипер» теориясы және медиа манипуляция	6289
1466.	Мұқанбай Ділнәз	Қытай мен АҚШ арасындағы ақпараттық соғыс	6293
1467.	Хамзина М. А.	Взаимодействие современных издательств и социальных сетей	6296
1468.	Ермаханова Ә.Б	Влияние социальных медиа на рекламу фильмов и роль издательских платформ	6300
1469.	Қожатай Аяжан Мустафақызы	Ақпарат дәуіріндегі технологиялық соғыс - жаңа саяси құрал ретінде	6304

СЕКЦИЯ 10

ЗАҢ ҒЫЛЫМДАРЫ

6. Хэр Р. Д. Без совести. Пугающий мир психопатов — окружающих нас. — М.: Эксмо, 2010.

УДК: 614.876

ЯДРОЛЫҚ СЫНАҚТАРДАН ЗАРДАП ШЕКЕНДЕРДІ ӘЛЕУМЕТТІК ҚОРҒАУ

Шекербек Айжан Сәбитқызы

shekerbekaizhan@gmail.com

Л.Н Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

«Әлеуметтік жұмыс» білім беру бағдармасының 4 курс студенті

Астана, Қазақстан

Ғылыми жетекшісі – Айқынбайқызы А.

Қазіргі таңда ядролық сынақтардың ұзақ мерзімді салдарын зерттеу және зардап шеккендерді анықтау мәселесі өзекті болып отыр, себебі радиациялық әсердің экологиялық, әлеуметтік, экономикалық және медициналық салдары әлі де байқалуда. Халықаралық құжаттарға сәйкес, «Ядролық сынақтардан зардап шеккендер» ұғымы кең мағынада қарастырылады. Мұндай анықтама ядролық сынақтардың тек қысқа мерзімді емес, ұзақ мерзімді салдарын да ескереді, сондай-ақ оның келешек ұрпақтарға тигізетін ықтимал әсерін қарастырады. Радиоактивті ластану мен иондаушы сәулеленудің биосфераға ықпалы ұзақ уақыт бойы сақталатындықтан, ядролық сынақтардан зардап шеккендерді анықтау кешенді ғылыми зерттеулер мен халықаралық бақылауды талап етеді.

Аталған мәселе Біріккен Ұлттар Ұйымы (БҰҰ), Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы (ДДСҰ), Халықаралық атом энергиясы агенттігі (МАГАТЭ) секілді ұйымдардың назарында. Осы институттар ядролық сынақтардың зардаптарын азайту, зардап шеккен халықтың құқықтарын қорғау және оларға медициналық, әлеуметтік көмек көрсету бойынша түрлі құқықтық нормалар мен стандарттарды әзірлеуде. Халықаралық қауымдастық ядролық сынақтардың теріс әсерін төмендету мақсатында бірқатар маңызды келісімдер қабылдады. Олардың қатарында Ядролық сынақтарға жаппай тыйым салу туралы шарт (СТВТ) және Ядролық қаруды таратпау туралы шарт (NPT) бар. Құжаттар ядролық сынақтарды шектеу және болашақта олардың жүргізілуіне тосқауыл қоюға бағытталған.

Сонымен қатар, кейбір мемлекеттер өз ұлттық заңнамаларында ядролық сынақтардан зардап шеккен азаматтарды қорғауға арналған арнайы актілерді бекітті. Осыған байланысты, ядролық сынақ құрбандарын анықтау процесі әрбір мемлекеттегі тарихи, географиялық және саяси факторларға тәуелді. Әрбір елдің заңнамасы мен саясаты зардап шеккен азаматтарға өтемақы төлеу, әлеуметтік және медициналық қолдау көрсету механизмдерін қамтиды. Ядролық сынақтардың зардаптарын жою тек қоршаған ортаны қалпына келтірумен шектелмейді, сонымен қатар оның құрбандарына – мүгедек болғандарға, денсаулығына зиян тигендерге және өмір бойғы психологиялық жарақат алған азаматтарға тұрақты көмек көрсетуді талап етеді. Қазақстанда 1992 жылы қабылданған арнайы заң аясында әлеуметтік төлемдер, медициналық оңалту, зейнетақы үстемелері және психологиялық көмек жүйелері енгізілді. Мұндай шаралар халықаралық стандарттарға сай әрі адамгершілік қағидаларына негізделген.

Ядролық сынақтар мен радиациялық ластану әсерінен туындаған халықтың көшуі, экологиялық миграция мәселелері – адамзат қоғамының әлеуметтік-экономикалық өзгерістеріне зор әсер ететін факторлардың бірі болып табылады. М. И. Рист ядролық сынақтардың экологиялық миграцияға тигізетін әсерлерін жан-жақты зерттеді [1]. М. И. Ристтің зерттеуіндегі негізгі аспектілер:

1. радиациялық ластанудан туындайтын миграция: радиациялық ластану тұрғындардың өмір сүру жағдайларын қиындатады, халықтың белгілі бір аймақтардан

көшуіне себеп болады. осылайша, экологиялық миграция жаңа демографиялық және әлеуметтік құрылымдарды қалыптастырады;

2. жергілікті халықтың көші-қоны: ядролық сынақтар мен радиациялық ластанудың салдарынан жергілікті тұрғындар өз жерлерін тастап, қауіпсіз аймақтарға көшуге мәжбүр болады. Адамдар үшін тұрмыс деңгейінің төмендеуіне, әлеуметтік тұрақсыздыққа және психологиялық зардаптарға әкеледі. ристтің зерттеуі миграцияның әлеуметтік құрылымға және халықтың өмір сүру жағдайына әсерін түсінуге мүмкіндік береді;

3. экологиялық миграцияның себептері мен салдары: экологиялық миграция ядролық сынақтардың нәтижесінде туындайды, ол өз кезегінде адам құқықтары мен әлеуметтік теңдікті бұзу қаупін арттырады;

4. миграцияның ұзақ мерзімді салдары: ядролық сынақтардың салдарынан пайда болған миграцияның тек қысқа мерзімді емес, сондай-ақ ұзақ мерзімді әлеуметтік-экономикалық салдары бар. көші-қон аймақтардың инфрақұрылымы мен қызмет көрсету жүйесін қысқартып, халықтың жаңа жерде бейімделуі және интеграциясы мәселесін туындатады;

5. радиациялық ластанудың экологиялық миграцияға әсері: ядролық сынақтар салдарынан туындаған радиациялық ластану қоршаған ортаны бүлдіріп, ауыл шаруашылығы мен экосистемаларға зиян келтіреді. мұның нәтижесінде табиғи ресурстардың тапшылығы мен ауылдық тұрғындардың өмір сүру жағдайларының нашарлауы халықтың көшуіне себеп болады.

М. И. Ристтің зерттеулері ядролық сынақтардың және радиациялық ластанудың әлеуметтік миграцияға әсерін терең талдайды. Оның жұмысы экологиялық миграцияның ұзақ мерзімді және кешенді салдарын түсінуге мүмкіндік береді. Қоғамдық тұрақтылықтың бұзылуы көбінесе халықтың құқықтарын бұзу, экологиялық апаттар мен ұзақ мерзімді зардаптардан туындайды. П. Х. Бек «Historical Overview of Atmospheric Nuclear Weapons Testing and Estimates of Fallout in the Continental United States» зерттеуінде ядролық сынақтардың әлеуметтік және саяси тұрақсыздыққа тигізетін әсерін талдады. Оның зерттеулері ядролық сынақтар мен олардың салдарлары қоғамдағы әлеуметтік қатынастарды бұзып, халық арасында алауыздықтың пайда болуына әкелетінін көрсетті.

Австралия үкіметінің «National Radiation Exposure Compensation Scheme» бағдарламасы ядролық сынақтардың салдарынан зардап шеккен азаматтарды кешенді әлеуметтік қорғауды қамтамасыз етеді. Бағдарлама «Veterans' Entitlements Act 1986» заңына негізделіп, өтемақы төлеу, медициналық көмек көрсету, әлеуметтік қолдау және экологиялық қалпына келтіру шараларын қамтиды [43].

Кесте 1. Ядролық сынақтардан зардап шеккен азаматтарды әлеуметтік қорғау жүйелерінің салыстырмалы талдауы

Мемлекет	Біржолғы төлемдер	Ай сайынғы жәрдемақы	Медициналық көмек	Әлеуметтік қолдау
Жапония	10 000 - 100 000 иен (32 000 - 320 000 Т)	13 000 - 30 000 иен (42 000 - 96 000 Т)	Тегін медициналық қызметтер	Тұрғын үй, жұмыспен қамту, білім беру қолдауы
АҚШ	50 000 - 150 000 \$ (22 - 66 млн Т)	Ай сайынғы төлемдер жоқ	Медициналық қызмет көрсетілмейді	Қаржылай өтемақы ғана
Франция	5 000 - 50 000 € (2,5 - 25 млн Т)	Ай сайынғы төлемдер жоқ	Тегін медициналық қызметтер	Шектеулі әлеуметтік қолдау
Маршалл аралдары	75 000 - 150 000 \$ (33 - 66 млн Т)	Ай сайынғы төлемдер жоқ	АҚШ арқылы тегін медициналық көмек	Азаматтарды көшіру, экологиялық қалпына келтіру

Аустралия	50 000 - 100 000 А\$ (15 - 30 млн Т)	Ай сайынғы төлемдер жоқ	Медициналық бақылау және тегін емдеу	Әлеуметтік төлемдер, экологиялық шаралар
Қазақстан	100 000 - 150 000 Т (АЕК негізінде есептеледі)	10 000 - 40 000 Т (мүгедектік дәрежесіне байланысты)	Тегін медициналық тексеру, стационарлық көмек	Зейнетақы үстемелері, еңбекақы қосымша төлемдері, демалыстар

Қытайдың Лоб-Нор полигонында жүргізілген ядролық сынақтардан зардап шеккен халықты әлеуметтік қорғауға арналған арнайы бағдарламалар туралы нақты дереккөздерге қол жеткізу мүмкін болмады. Ядролық сынақтардың зардаптары көптеген елдер үшін күрделі әлеуметтік, экологиялық және медициналық мәселелер туғызды. Әрбір мемлекет өз азаматтарын қорғау мақсатында түрлі заңнамалық және әлеуметтік бағдарламалар қабылдап, өтемақы төлеу, медициналық көмек көрсету және экологиялық қалпына келтіру шараларын жүзеге асырды. Жапонияның «Atomic Bomb Survivors Act» заңы ядролық жарылыстан аман қалған азаматтарға кешенді медициналық көмек пен әлеуметтік жәрдемақы беруді көздейді. Жүйеде қаржылай өтемақымен қатар, азаматтардың денсаулығын тұрақты бақылауды қамтамасыз етеді. АҚШ-тағы «Radiation Exposure Compensation Act (RECA)» бағдарламасы ядролық сынақтарға ұшыраған азаматтарға бір реттік өтемақы төлеуді қарастырады, алайда ұзақ мерзімді әлеуметтік қолдау шаралары қарастырылмаған [2]. Францияның «Loi Morin» заңы радиациялық сынақтардан зардап шеккендерге өтемақы төлеу және медициналық көмек көрсету жүйесін енгізді, бірақ өтемақы алу үшін азаматтар нақты дәлелдемелер ұсынуы қажет. Маршалл аралдарында «Compact of Free Association» келісімі аясында ядролық сынақтардың зардаптарын жоюға бағытталған өтемақылар, экологиялық қалпына келтіру және медициналық қолдау шаралары қарастырылған. Австралияның «National Radiation Exposure Program» бағдарламасы ядролық сынақтардың салдарынан зардап шеккен азаматтарға өтемақы төлеп, медициналық және әлеуметтік қолдау көрсеткенімен, өтемақы мөлшері шектеулі және барлық зардап шеккендерді толық қамту мүмкіндігі шектеулі. Ядролық сынақтардан зардап шеккен халықты әлеуметтік қорғау жүйелері әр мемлекетте әртүрлі әдістермен жүзеге асырылады. Кейбір елдер бір реттік өтемақы берумен шектелсе, басқалары ұзақ мерзімді медициналық және әлеуметтік бағдарламаларды қамтиды.

Кесте 2. Талдау: артықшылықтар мен кемшіліктер

Критерийлер	Артықшылықтары	Кемшіліктері
Жапония	Медициналық көмек жақсы дамыған, ай сайынғы төлемдер бар	Өтемақы көлемі төмен
АҚШ	Біржолғы өтемақы жоғары	Ай сайынғы төлемдер жоқ, медициналық көмек қарастырылмаған
Франция	Медициналық көмек көрсетіледі	Ай сайынғы жәрдемақы жоқ, өтемақы алу күрделі
Маршалл аралдары	Көшіру және экологиялық қалпына келтіру шаралары қарастырылған	Ай сайынғы төлемдер жоқ, медициналық қызмет шектеулі
Аустралия	Радиологиялық бақылау жүйесі бар	Ай сайынғы жәрдемақы жоқ, өтемақы шектеулі

2003-2017 жылдар аралығында радиациялық ластануға ұшыраған аймақтарда тұратын және тұрған 700,6 мыңнан астам азаматқа 11,4 млрд, теңге көлемінде біржолғы мемлекеттік ақшалай өтемақы төленді.

Радиациялық әсерге ұшыраған аумақта тұрып жатқан халық, тұратын аймағына байланысты 1-ден 2 дейінгі АЕК мөлшерінде қосымша еңбекақы алуға, жыл сайын 5-тен 14 күнтізбелік күнге дейін ақы төленетін қосымша демалыс алуға құқылы.

Сонымен бірге, төтенше және ең жоғары радиациялық қауіпті аймақтарда тұратын, 1998 жылғы 1 қаңтарға дейін зейнеткерлікке шыққан азаматтардың зейнетақысына үстемеақы қосылады.

1949-1963 жылдар аралығында төтенше және ең жоғары радиациялық қауіпті аумақта кемінде 5 жыл тұрған азаматтардың жалпы белгіленген зейнеткерлік жасқа қарамай, зейнетақы алу құқығы көзделген, ерлер үшін –50 жасқа, ал әйелдер үшін 45 жасқа жеткенде [3].

Ядролық сынақтар мен жаттығуларға тікелей қатысқан адамдарға өзге әлеуметтік төлемдермен қатар ай сайын 6,19 АЕК мөлшерінде, 2018 жылы – 14 887, ал Семей ядролық сынақ полигонындағы ядролық қаруды сынаудан болған радиациялық әсердің салдарынан мүгедек болған адамдарға 7,55 АЕК мөлшерінде, 2018 жылы – 18 158 арнаулы мемлекеттік жәрдемақы төленеді, сондай-ақ оларға жоғарылатылған мөлшерінде мемлекеттік әлеуметтік жәрдемақы беріледі – бірінші топ мүгедектеріне – 79 479 теңге; екінші топ мүгедектеріне – 67 882 теңге; үшінші топ мүгедектеріне – 56 851 теңге.

Ядролық сынақтардың әсеріне ұшыраған аумақта тұратын бала туу жасындағы әйелдер мен балаларды әлеуметтік қорғауға үлкен көңіл бөлінген, әйелдерге жүктілігіне байланысты ұзақ демалыс беріледі – қалыпты босанғанда күнтізбелік 170 күн және босануы ауыр болғанда немесе екі және одан көп балаларды туғанда күнтізбелік 184 күн.

Ядролық сынақтардың әсеріне ұшыраған аумақтарда тұратын балалар мен 18 жасқа толмаған жасөспірімдердің санаторий-сауықтыру мекемелерінде тегін сауығуға (медициналық көрсетілімдері бойынша) құқығы бар:

- Еңбек құқықтарын қорғау: Ядролық сынақтардан зардап шеккен азаматтарға жұмысқа орналастыру мәселелері бойынша көмек көрсетіледі. Оларға жұмысқа орналасу барысында арнайы құқықтар мен артықшылықтар беріледі.

- Еңбек қабілетін жоғалтқандарға жәрдемақы: Егер азамат ядролық сынақтардың салдарынан еңбек қабілетін жоғалтса, оған арнайы жәрдемақы мен әлеуметтік көмек тағайындалады.

Қазақстан 2026 жылы Ядролық қаруды таратпау туралы шартқа (ДЗЯО) шолу конференциясы аясында ядролық сынақтардан зардап шеккен азаматтарға көмек көрсету және радиациялық ластанған аумақтарды қалпына келтіру мақсатында халықаралық трастық қор құруды жоспарлады. Қазақстанның ядролық қарусыздану және жаһандық қауіпсіздік саласындағы белсенді ұстанымының нәтижесі болып табылады. Қазақстан Республикасының Сыртқы істер министрлігінің мәліметінше, 2024 жылдың наурызында Біріккен Ұлттар Ұйымының штаб-пәтерінде өткен ДЗЯО-ға мүше мемлекеттердің Үшінші конференциясында Қазақстанның төрағалығымен арнайы қор құру бастамасы талқыланды. Конференцияға қатысушы елдер бұл ұсынысты қолдап, 2026 жылдың ортасына дейін қордың қаржылық, әкімшілік және ұйымдастырушылық құрылымдарын келісуге шешім қабылдады. Жоспарланан қордың негізгі мақсаттары:

- **Ядролық сынақтардан зардап шеккен халыққа әлеуметтік және медициналық көмек көрсету;**

- **Радиациялық ластанған аумақтарды қалпына келтіру және экологиялық оңалту бағдарламаларын қаржыландыру;**

- **Халықаралық ынтымақтастықты кеңейту және ядролық сынақтардың әлеуметтік-экономикалық салдарын азайтуға бағытталған ғылыми зерттеулерді қолдау**

Бастаманың негізіне Қазақстан мен Кирибати мемлекеттерінің бірлескен ұсынысы негіз болды. 2018 жылы Қазақстан ДЗЯО-ға қол қойып, 2019 жылы оның ратификациясын БҰҰ-на тапсырды. Бұл қадам республикаға ядролық қарусыз әлем құру ісінде жетекші рөл атқаруға мүмкіндік берді. Қазақстан ядролық сынақ құрбандарын қолдау саясатын белсенді түрде жүргізіп келеді:

- «Ядролық сынақтардан зардап шеккен азаматтарды әлеуметтік қорғау туралы» (1992) заңы негізінде өтемақылар төленуде;

- Семей полигоны аумағында кешенді медициналық және экологиялық зерттеулер жүргізілуде;

- Халықаралық бастамалар арқылы ядролық қаруға тыйым салу және оның зардаптарын жою бойынша жаһандық серіктестікті нығайту жүзеге асырылуда.

Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың тапсырмасымен «Семей ядролық полигонындағы ядролық сынақтардан зардап шеккен халықты қорғау және оңалту шараларының тиімділігі» тақырыбында арнайы зерттеу жүргізілуде, жыл соңына дейін халыққа келтірілген зиянның нақты ауқымы айқындалып, осы өңірдегі әлеуметтік кепілдіктер көлемі белгіленеді. Осыған байланысты Үкіметке зардап шеккен тұрғындарға әлеуметтік көмек көрсету бойынша нақты ұсыныстар әзірлеу тапсырылды [4]. Семей полигоны аумағында 304 мың гектар жер әлі де радиациялық ластануға ұшыраған. Франция Полинезиядағы ядролық сынақтардан кейін 120 млн еуро бөлген (French Government, 2022). Қазақстанда да қалпына келтіру жұмыстары үшін қосымша қаржы бөлу қажет. Қазақстан Республикасының 1992 жылғы 18 желтоқсан «Семей ядролық сынақ полигонындағы ядролық сынақтардың салдарынан зардап шеккен азаматтарды әлеуметтік қорғау туралы» заңның 9-бап. Жеңілдікті әлеуметтік-экономикалық мәртебесі бар аумаққа (Жеңілдікті әлеуметтік-экономикалық мәртебесі бар аумақ - бүкіл сынақ кезеңінде тиімді эквивалентті сәулелену мөлшері әртүрлі себептерден 0,1 бэрден төмен болған, бірақ радиациялық қауіпті және сейсмикалық қауіпті аудандарға жақын тұруға байланысты елеулі психикалық-эмоциялық теріс әсері бар ең төмен радиациялық қауіпті аймаққа таяу жатқан аумақ (әкімшілік аудандардың шекарасы шегінде). Бұл аймаққа Павлодар облысының Баянауыл ауданы да жатады. Ғылыми зерттеулер мен халықаралық ынтымақтастықты дамыту. Ядролық сынақтардың салдарын зерттеу бойынша халықаралық ғылыми серіктестікті күшейту қажет.

- Халықаралық зерттеу жобалары. Қазақстанда радиациялық мутацияларды зерттеу бойынша тек 3 ғылыми орталық жұмыс істейді, ал АҚШ-та 15, Жапонияда 10 орталық бар. Әлеуметтік жұмыс мамандары жергілікті және халықаралық ұйымдармен бірлесіп жұмыс істеуі қажет.

- **Қоғамдық ұйымдармен серіктестік орнату.** Жапониядағы «Нихон Хиданкё» ұйымы сияқты қоғамдық ұйымдар ядролық сынақ құрбандарына әлеуметтік және медициналық көмек көрсетеді [5]. Қазақстанда да осындай ұйымдардың жұмысын жандандыру маңызды.

- **МАГАТЭ және БҰҰ-мен бірлескен жобалар.** Ядролық сынақтардың салдарын жеңілдету үшін халықаралық зерттеулер мен гуманитарлық көмек бағдарламаларын кеңейту қажет.

- **Қоғамдық сананы қалыптастыру.** Ядролық сынақтардың зардаптарын түсіндіру және халықты ақпараттандыру мақсатында арнайы әлеуметтік науқандар өткізу ұсынылады.

Ядролық сынақтардың салдарын жеңілдету үшін кешенді мемлекеттік саясат жүргізу қажет. Қазақстанда әлеуметтік қорғау жүйесін жетілдіру үшін өтемақы көлемін ұлғайту, медициналық оңалту шараларын кеңейту, экологиялық қалпына келтіру бағдарламаларын күшейту және халықаралық серіктестікті дамыту ұсынылады. Ұсыныс:

- Әлеуметтік қызметкерлердің құқықтық кеңес беру жүйесін енгізу;

- Жергілікті әкімдіктер жанында «Құқықтық көмек орталықтарын» құру;

- Онлайн және оффлайн кеңес беру қызметін ұйымдастыру;

- Әлеуметтік қызметкерлерді арнайы құқықтық оқыту бағдарламаларын енгізу.

АҚШ тәжірибесі (Radiation Exposure Compensation Program, National Cancer Institute):

- Ядролық сынақ құрбандары үшін онкологиялық скрининг бағдарламалары және арнайы оңалту бағдарламалары енгізілген.

- Мемлекет азаматтарға онкологиялық емдеудің 100%-ын қаржыландырады.

Семей өңірінде онкологиялық аурулардың таралу деңгейі 1,5 есе жоғары, бірақ арнайы ядролық медицина орталықтары жеткіліксіз (Семей медициналық университеті, 2023). Психологиялық көмек жүйесі дамымаған, ал азаматтардың 47%-ы тұрақты күйзеліс пен посттравматикалық синдромға ұшыраған.

Зерттеу жұмысы ядролық сынақ құрбандарын әлеуметтік қорғау жүйесінің қазіргі жағдайын бағалауға, оның негізгі кемшіліктерін анықтауға және оны жетілдірудің тиімді жолдарын ұсынуға мүмкіндік берді. Қазақстанда ядролық сынақтардың әлеуметтік-экономикалық салдарын азайту үшін кешенді әлеуметтік қорғау жүйесін дамыту қажет. Бұл мәселені шешу үшін мемлекет, ғылыми қауымдастық және халықаралық ұйымдар бірлесе отырып, жан-жақты шараларды жүзеге асыруы тиіс. Ядролық сынақтардан зардап шеккен азаматтарды әлеуметтік қорғаудың тиімді жүйесін қалыптастыру – Қазақстан үшін әлеуметтік әділеттілікті қамтамасыз етудің маңызды аспектісі болып табылады. Сонымен қатар, ядролық сынақтардың құрбандарына әлеуметтік, медициналық және психологиялық қолдау көрсету – олардың адамдық қадір-қасиетін қорғаудың, өмір сүру сапасын жақсартудың маңызды тетігі болып табылады. Халықаралық тәжірибеге сүйене отырып, Қазақстанда құрбандарды оңалту мен әлеуметтік әділеттілікті қамтамасыз ету жүйесін одан әрі дамыту қажет.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Ядролық сынақтарға жан-жақты тыйым салу туралы шарт ұйымы (CTBTO) – www.ctbto.org Киото Ядролық Қарусыздану Форумы
2. <https://www.turkeytribune.com/kk/publication-of-french-crime-documents-during-algerian-colonization-42000-victims-of-17-nuclear-tests-in-six-years-18000-beheaded-algerian-citizens/>
3. Тоғжан Қасенова. Атом улаған дала: Қазақстанның бомбадан бас тарту жолы. – Алматы: Фридрих Эберт атындағы қордың Қазақстандағы өкілдігі, 2022. – 368 бет. ISBN 978-601-80914-1-4
4. Монк, Рэй. Роберт Оппенгеймер. Жизнь в центре / Перевод с английского А. Васильевой; под научной редакцией А. Снигирова. — Москва : Издательский дом «Дело» РА НХиГС, 2022. — 864 с. (Интеллектуальная биография). — ISBN 978 -5 -850 06 -359 -7
5. Nuclear Threat Initiative Country Spotlight: Japan". Nuclear Threat Initiative. 12 October 2022.
6. The Radiation Exposure Compensation Act (RECA): Compensation Related to Exposure to Radiation from Atomic Weapons Testing and Uranium Mining Updated June 14, 2022
7. «Radiation Exposure Compensation Act (RECA)» <https://www.lancsindustries.com/blog/radiation-exposure-compensation-act/>
8. Indemnisations du nucléaire : la loi Morin fortement recadrée
9. Agreement between the UNITED STATES OF AMERICA and the MARSHALL ISLANDS Signed at Majuro April 30, 2003 with Agreed Minutes <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2019/02/04-501.4-Marshall-Islands-Compact-SOFA.pdf>
10. National Radiation Exposure Compensation Scheme AWARDS TO DATE 01/13/2023. www.justice.gov. 2023-01-13.
11. RECA Extension Act of 2024 <https://www.govtrack.us/congress/bills/118/hr8097>